

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ

16. ՏԱՐԻ 1921

Ժարեկան 20 դրամ:

ԹԻՒ 1-2
ՅՈՒՆՈՒԱՐ—ՓԵՏՐՈՒԱՐ

ՄԱՑԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

“ԹՈՒՂԹ ԳՐՈԿՂԵԱՅ ԵԳԻՌԿՈԳՈՍԻ ԸՌ
ՍՈՒՐԲԻ ՍԵԶՈԿ ՀԱՅՐԱՊԵՏ ՀԱՅՈՅ ԵՒ ԱՌ
ՍՈՒՐԲԻ ՌԱԴԻԳՈՅՆ”

Ա.

այտնի է թէ երեք զա-
նազան խմբագրութիւն-
ներով աւանդուած է
մեղի պրոկլի (437—447)
համբաւաւոր այս թուղթը.
յունարէն ընդարձակագոյն,
հետեւաբար ամբողջական
բնագրով, որ կը կը ործ
Արմենիոն ուրիշ ուրիշ առաջ-
բարդ մանութեամբ, պահուած

¹ Πρόκλου ἀρχιεπισκόπου πρὸς Ἀρμενίους περὶ πίστεως, Mansi, Sacrorum Conciliorum nova et amplexima collectio, editio novissima, V (1761), էջ 421—438 և Migne, Pat. gr. 65, 873—879. Կրութեանս դրդապատճառը մեռ Liberatus, Breviarium causae Nest. et Euthych., Migne, Pat. lat. 68, էջ 990. — Outre la tradition

Զաքարիա Հովետորի Եկեղեցական Պատ-
մութեան մէջ լիւ, Խօնաց և Եւ Հայերէն
բոլորովին նոր խմբագրուած յառաջաբանով ու
այլակերպ վերջաւորութեամբ, տպուած նախա-
պէս “Պատակեր”, թերթին մէջ² Եւ յետոյ Գիլք
Թղթոցի առաջին էջերուն մէջ³:

Հայ բնագրին ընծայած առանձնայատուկ
շեղումներէն ու Amelli Guerrinoի տուած
մէկ տեղեկութենէն⁴ ազգուած կը հաստա-

grecque directe, nous possédons une traduction latine
fort fidèle de notre épître de Proclus, due à la plume
de Dionysius Exiguus, moine scythe, qui,
venu à Rome vers 497, fut un spécialiste de ces sortes
d'ouvrage, Remy, Revue de l'instruction publique en
Belgique 1912, էջ 163. J. Van Hecke, Acta sanctorum
octobris, Հատոր Ժ, էջ 643. Համբաւանց, Պատմութիւն
Հայոց, Ա. Հատոր, էջ 525—527. Յովնանեանց, Պատմու-
թիւն ամենաբարեկան ժողովոց, Վենենա 1847, էջ 207—210.
անսնաւեւ Անդրէկեան, Բազմավայ 1904, էջ 355 Ժանոթ:

1 Land, Zachariae Episcopi Milytenis aliorumque
scripta historica, Anecdota syriaca, III, էջ 103—115.
անգլիական թարգմանուած Hamilton և Brooks, The
syriac Chronicle as that of Zacharias of Melytene, London
1899 և գերմանական Ahrens և Krüger, Die sogenannte
Kirchengeschichte des Zacharias Rhetor, Leipzig 1899,
էջ 1899 առև Wright, Յունակ, էջ 644: — La version
syriaque du compilateur est très libre; c'est une adap-
tation et non une traduction du texte grec, Kugener,
La compilation historique de Pseudo-Zacharie le Rhé-
teur, Revue de l'Orient Chrétien, 1900, էջ 213:

2 Հ. Բ. Զատոյեան, Պատկեր, Կ. Պոլիս 1890,
էջ 219—222, 271—276:

3 Գիլք Թղթոց, Թիֆիս 1901, էջ 1—8:
4 S. Leone Papa e l'Oriente, 1882, էջ 27. Հմանք
Migne, Pat. lat. 67, Dionysii Exigu in epistolam
S. Procli a se latine translatam praefatio, էջ 407:

Այս հաւաքածոյին մէջ “Յաղագս մին
դոլ զտէր մեր եւ զՓրկիչն Յիսուս հանդերձ
իւրավ մարմնովն եւ այլն⁵ սկզբունքը Հարց
վկայութիւններով հաստատելու համար յառաջ
կը բերէ Հաւաքիչը ի մէջ այլօց “ի թղթոյն
Եզնիայ Կողբացւոյ թարգմանչի” հատուած մը,
որ կայ բառական նաև գիրք թղթոցի պրոկ-
ղեայ եպիսկոպոսի ընծայած հայերէն յառա-
ջաբանութեան մէջ։ Այս անակնկալ երեւոյթը
շատ կարեւոր գիւտի մը առջեւ դրաւ գիրք։

¹ Հայկական Թարգմանութիւնը՝ Եականեաց, Ա Ենեա
1889, էջ 665:

2 Պատկեր, 1890, էջ 918.

³ Ein Briefwechsel zwischen Proklos und Sahak, WZKM. 1913, 69, 419.

4 Ամեր Հաւատոյ բնդշանուր սուբբ Եկեղեցւոյ եւ
այն Հրատարակեց Կ. Տէր-Մէրտչեան, Եղիշեածին 1914 թ.
5 Ամդ, Էջ 99.

— Αριστούργη Σωτήρης από την Ελλάδα μεταποίησε στην Αγγλία την φαρμακοθεατρική τέχνη της φυτοφαρμακοθεατρικής και έγραψε την πρώτη εγκυρή εργασία για την φαρμακοθεατρική τέχνη της φυτοφαρμακοθεατρικής.

Կ. Տ է ր - Մ կ ր տ չ ե ա ն այս իրողութենէն լու-
սաւորուած փութաց իսկոյն մանրամասն քննել
ինդիբը ու գրութեանս յիշուած երկու հեղի-
նակներէն իսկապէս ո՞ր մէկուն վերագրումը
ապացուցանելու համար նկատի առաւ հե-
տեւեալ հանգամանքները. “Ա. Պրոկիլ թղթի
վերնագրի համաձայն ուղղուած է այն երկու
անձի՝ Ս. Սահակին եւ Ս. Մաժդոցին, բայց թղթի
սկզբին դիմումը լինում է մի անձի, եզակի ար-
տայայտութիւններով, մինչդեռ վերջում բոլոր
դիմումները յոգնակի են: Բ. Թղթի սկզբում
գրողը այնպիսի խոնարհութեամբ է դիմում
թղթակցին, ներկայացնում իրեն մեղաւոր նորա
առաջ, ցանկանում լինել մէկը նորա վարձկան-
սերից, որ բոլորովին սպասելի չէր քաղաքա-
կիրթ յոյն աշխարհի կենդրոն մայրաքաղաքի
Խրոխտ պատրիարքի կողմից գէպի մի խոնարհ
“բարբարոս”, ժողովրդի հովուապետ եւ չի հա-
մապատասխանում այն ծանօթ պայմաններին
որոնց մէջ պիտի գրուած լինի այդ թուղթը,
մանաւանդ որ թղթի վերջում հեղինակը իսկա-
կան խրատտուի եւ ուսուցանողի գերում է եւ
զդալ է տալիս, թէ ինչքան բարձրից է նայում
դիմացինի վերայ: Գ. Այնտեղ, ուր Պրոկիլ
թղթի մէջ վերջանում է եղնիկի հատուածը,
հետեւում են անկապ դարձուածներ եւ շարու-
նակութիւնն ամենեւին չի յարմարում նախըն-
թացին, մի անգամից փոխուում են գրութեան
թէ ոճը եւ թէ բովանդակութիւնը¹: Այս
շատ բանաւոր ու իրաւացի կէտերը իրաւունք
տուին բնականաբար կ. Տ է ր - Մ կ ր տ չ ե ա ն ի
սա ուղիղ եղուակայութեան յանդելու թէ
“Պրոկիլ թղթի մէջ նորա իսկական գրուածի
ու եղնիկի թղթի մասերն իրար հետ խառ-
նուած են եւ որ եղնիկի է պատկանում նաեւ
մեր հատուածի նախընթաց կտորը Պրոկիլ
թղթի մէջ²:

Փոքրիկ անմտադրութիւն մը սակայն կը
գործէ այս տեղ Կ. Տէր-Մէրտչեան երբ
կը կարծէ թէ Անիք Հաւատոյի մէջ բովան-
դակուած հատուածը միայն կը պատկանի Եղ-
նիկի, եւ այս վարկածը հաստատելու համար
Գերբ Թղթոցի “Ճնեալ ի սուրբ Կուսէն Աս-
տուած՝ ըստ մարմնաւոր ծննդեանն մարդ կա-
տարեալ” (Էջ 1, տող 26—27) եւ անընդ-
միջապէս յաջօրդող “եւ կոչի եւ է կոյսն տի-
րածին եւ աստուածածին” (Էջ 2, տող 1)
Նախադասութիւններու մէջ կը դտնէ “ան-

ԱՐԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿԱՐԱՎԱՆՆԵՐԻ ԽՈՐ ԼԻԼ:

Անեք Հաւատոյ, Եերածութիւն, Էջ 141:

կապ դարձուածները, ուր “մի անգամից փոխուում է դրութեան թէ ոճը եւ թէ բովանդակութիւնը»: Իրականութեան մէջ սակայն եզնիկի հատուածը “մարդ կատարեալով¹ չի վերջանար, այլ կը շարունակուի — եւ այն շատ կանոնաւոր կապակցութեամբ — Գիրք թղթոցի մէջ մինչեւ “եւ ոչ իբրեւ մարդ² հատուածը (Էջ 2, տող 3). այնուհետեւ է որ կը յաջորդէ Պրոկլի բուն հատուածը³ “Եւ յայտ արացեն հակառակողքն”, տող 4 = ծεικնետածաց օ՛ գիլօնէւու եւ այլն, Migne, Pat. gr. 65, էջ 864, եւ փոքրիկ ընդհատումէ մը յետոց կը շարունակէ “արդ ես զարմացեալ եմ” (Գիրք թղթոց, էջ 2, տող 15), որ կայ նաեւ կնիք Հաւատոյի մէջ՝ Պրոկլի “առ սուրբն Սահակ Հայոց հայրապետ, հատուածին մէջ (Էջ 111, տող 35), որուն սակայն չէ կրցած անդրադառնալ կ. Տէր-Մ կը տէ եան:

կնիք Հաւատոյի Հաւաքչին Կողին (Ոլոկղի)
ի թղթոյն, որ առ սուրբ Սահակ Հայոց հայ-
րապետու, էջ 109, մէջ բերած լնդարձակ
հատուածը մեկնաբանելու համար կ. Տէր-
Մէրտչեան կը լնդգրկէ Զարբ հանալեանի
կարծիքը, այսինքն “առաջին”, եւ “երկրորդ”,
թղթի խնդիրը, “եւ այդ առաջին թղթի մասն է
— ըստ իրեն — ամենայն հաւանականութեամբ
մեր ժողվածուի մէջ էջ 109 բերուածը. այս
խնդիրը սակայն կարելի կը լինի պարզել նշն
թղթի յունարէն բնագրի եւ ասորերէն թարգ-
մանութեան համեմատութեամբ, որ դժբախ-
տաբար չունինք ձեռքի տակ³:

Մենք այս փափաքուած համեմատութեան
շնորհիւ կարող ենք այժմ հաստատել վերջնա-
կանապէս թէ Ա. Պրոկլի թուղթը այնպէս
ինչպէս կը ներկայացընէ յոյն այժմեան բնա-
գիրը, կար թարգմանուած Հայեռէնիկ⁴, Բ. Ռ. Խ.

1 "Պուշկ Եզնիկ՝ սրեւէ զեր է կատարել Պրոկիկ
թռով մթք Հայաստան հացնելու գործում, կամ նորա եւ
Պրոկիկի թղթերը մի ժողովածուի մէջ, իրեւ նայն խնդրին
վերաբերեալ նիւթեր իրար կցուած են եղել, եւ այդ պատ-
ճառով արտապրելիս թերթերն իրար հետ չփոխուել են
"մարդ կատարեաւու բառերի միջորդութեամբ, որ երկուսի
մէջ եւ մնելով, կարող են արտադրողի աշքը մէկից
փափացնել միւսի վրայու, անդ, եց LIV:

² Στοιχεῖα της πολιτισμωνομαρτυρίας, Ein Briefwechsel zwischen Proklos und Sabak. 49. 412.

ՏԱՐԱԾՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

* Σδίδεται μηδένικη μηκεψανωπούθειαν πού μετρίωσε,
άδελφοί, συνέχεεν ήμων τὴν ψυχὴν καὶ τὸν λογισμὸν
τῇ τυράννῳ λύπῃ καὶ ἔτρωσεν ἡ φήμη τῶν νεαρῶν τῆς
ἀπάντης οὐζανίων, ἀπερούναγκος τῇ ὑμετέρᾳ πανόργως
ἐπέσπειρε χώρα δοκινὸς τῆς φύσεως ἐχθρός τε πηγὴν, ἀρ-
καρδεῖα μωνακῶν γερήσιμον τηναζακήν τε πατέρα.

թարգմանութիւնը իր ամբողջութեամբը մեզի
այլ եւս տրամադրելի չէ, մնացած են միայն
հատուածներ, ընդարձակ հատուած մը կնիք
Հաւատոյի մէջ եւ ընդարձակ հատուած մը
Գիրք թղթոցի մէջ. այս հատուածները զերար կը
լրացընեն փոխադարձաբար. Գ. Գիրք թղթոցի
մէջ Եղնկայ «առ սուրբն Սահակ Հայրապետ
Հայոց եւ առ սուրբն Մատղոց» գրած «մեղայա-
կան՝» օրինակին մէջ թղթերու անկումազ¹
կամ ետեւառաջութեամբ խառնուած է Պրոկղի
թղթին հետ եւ կազմած մէկ ամբողջութիւն ու
Եղնկայ անունն ալ տեղի տուած՝ յետոյ պրոկղի.
Գ. Գյուռմիւն չունի հետեւաբար «առաջին»
եւ «երկրորդ» թուղթ մը, ըստ որում Զարբ-
հանալեանի գրածները կը հային կնիք Հաւա-
տոյի բնագրին եւ այս բնագրիը — ի բաց առն-
լով Եղնիկեան հատուածը — բացարձակապէս
նոյն է Գիրք թղթոցի հատուածին հետ:

Գրոկի թղթոյն տուած պատասխանին մէջ՝ “մի պղտորութիւն ընթունել ի վերայ միամստութեան (այսպէս կը կարդամ օրինակին սխալ հրագաւթեան անիմաստը) տղիսութեան պարզամտութեան մերոյ, եւ ընաւ ամեննեւին ընդունել... զվասակար նորաբան նորաձայն զԵրեխսիւթիւնս, զոր այլնդակացու ամբարձութիւն տակաւին զըսսս գառնութեան սերմանցն ցանէ ի վերայ սրբութեան սերմանեաց որոշամառն ուսումնեան եւ այլն, Գիրք թղթոց, էջ 9-10 էւ և հայտարակութիւնս WZKM. 1913, էջ 427:

ւ Ճիշդ այնպէս, ինչպէս էջ 242 թերթի մը անկու-
մով՝ “Եցանելոյն Կելեստիանոսին թղթոյն առաջին մասը՝
“Գետրոսի առ Ականց առաջն թղթին վերջնին մասին հետ
միացած է, ինչպէս գիտել կու այս Գիւքը թղթոցի հրա-
սարութիւնը ասսանոր թերթ մի անկեալ է յօրինակէն եւ
պակասին վերջն թղթոյն Կելեստիանոսին եւ սկիզբն առաջին
թղթոյն Պետրոսին։ Տե՛ նաև էջ 485, ուր գարձեալ
աթերթ մի անկեալ է յօրինակին եւ պակաս գատանի սկիզբն
նորոյ գրութեանն որ է զուցատրութիւն ընդ մէջ Հայրա-
պետին Հայոց Կոմիտասայ եւ պատրիարքին Կոստանդնու-

Remy *Επιστολή την Αρχαίαν περί απόδειξης της Ανθεπιφύτωσης*
Un nouveau manuscrit d'une lettre de Proclus de
Constantinople, à la Revue de l'Instruction pub-
lique en Belgique, 1912, t. 164, fol. 164. Θραύσμα Σωγιανωσιής
εντός ζωντανού θεοφυσικού ουσιών, Εργασίας της φιλονοϊκίας που η-
γούτε την πατριά την Κρήτην. Το πατέρα της Αριστοτέλης ήταν ο Φίλος της
πατριάς της Κρήτης Πατέρας της Αριστοτέλης ήταν ο Φίλος της Αριστοτέλης.

սուրբ Եկեղեցւոյն, նոյնը գրեթէ բառական
պահած է Դիոնիսիոս՝ Dei amantissimis et
venerabilibus episcopis et presbyteris et
archimandritis orthodoxae sanctae per totam
Armeniam ecclesiae¹. Պրոկղի գրչէն կլած այս
սկզբնաւորութիւնը, որ բնականօքէն թղթիս
խական խորագիրն է, յետոյ է որ ժամանակի
ընթացքին կ'ունենայ մեկնողական ծանօթ խո-
րագիրը ործէ² Արմենիոս ու պերլ ուժութեաւս = ad
Armenios de fide epistola գլխակարգութիւնը,
որուն մերձ է նաեւ Զաքարիայի քով պա-
հուած խորագիրը. ³ Կը լուկա հինգերորդ որ է
ի նմա թուղթ Պրոկղի, աւագ քահանային
կոստանդնուպոլսոյ առ Հայո (Ամա; ՀՃ) ...² ո՛,
որ գարձեալ կը կրկնուի աւելի պայծառ թղթայս
վերջը. ⁴ Կատարած թղթոյն, զոր գրեաց երա-
նելին Պրոկղոս, եպիսկոպոս կոստանդնուպոլսոյ
առ մեծ Հայո Պարսից (Լաշ; ԽՆ; ՀՃ) վասն
Ճշմարիթ հաւատոց⁵ : Հայերուն քով ալ կար
բնականաբար Պրոկղի թղթին սկզբնաւորու-
թիւնը, հետեւաբար Պրոկղի թուղթը ⁶ բոլոր
Հայաստանի ուղղափառ սուրբ եկեղեցւոյ եպիս-
կոպոսներուն, քահանաներուն եւ աբբիման-
տըիդներուն, ուղղուած գիտէին դասական մա-
տենադիլները. Թղթերուս թարգմանիչն էր որ
անտարակոյս ազգային որոշ գունաւորում մըն
ալ փորձեց տալ խորագիրն՝ եպիսկոպոսներու
հետ փոխանակելով իր ⁷ Սահակուլ եւ քահա-
նաներու եւ վանահայրերու տեղ դնելով իր
վարդապետը, ⁸ Մաժքոց: Կորիւն արդէն Սա-
հակայ եւ Մաշտոցի ուղղուած գիտէ թուղթս իր
հետեւեալ շատ կարեւոր տողերուն մէջ. ⁹ Յայնմ
ժամանակի բերեալ երեւեցան Հայաստան աշ-
խարչին Գիրք սուտապատումք, ընդունայախախաւս
աւանդութիւնը առն ուրումն հոռոմի, որում
թէոդիոս (Թէոդորոս) անուն: Առան որոյ ունե-
նորուասկոն հայրացեաց եկեղեցեացն որբոց նշանակեալ
ուղու ունենէին ճշմարտահաւատութ կուտաբուլուն Սահակայ
եւ Մաշտոց: Իւ նոյս Ճշմարտասկը փութով
զայն ի միջոյ բարձեալ՝ աշխարհահայալած ար-
տաքոյ իւրեանց մերժեցին, զե մի ի լուսաւոր
վարդապետութիւնն ծուխ ինչ սատանայական
յարիցի (տպ. յարիցէ)¹⁰: Նոյն կարծիքին կը
թուի թէ կը հետեւի նաեւ գաթոցեան

երբ կը գրէ Հեղինակօրէն. “ ո՞վ կրնայ գին
կտրել ան հաւաքման՝ որն որ կը բովան-
դակէ թղթակցութիւնները, որոնք մէկ կող-
մանէ զրոկղի եւ Սահակայ եւ մէկալ կողմանէ
Ակակայ Մելիտինոյ եպիսկոպոսի եւ Սահա-
կայ եւ գարձեալ Ակակայ եւ Հայոց Նախա-
րարաց մէջ եղած են . . . : Բոլորին հայերէնը մէկ
գրչէ եղած է, շատ հին գրչէ, շատ ընտիր ու
ծաղկեալ լեզուաւ մը: Արդեօք Սահակայ կեն-
դանութեանն անոնց թարգ մանութիւնն եղած է
թէ ետքը: Զի կրնար ասկէ ստոյդ բան ըլլալ՝
որ ինք Սահակ անոնց թարգ մանիչը չէ, վասն զի
չէր կրնար իր զըմէն ելլել զրոկղի իրեն գրած
թղթոյն սկիզբը (NB.!): Զէ թէ մինակ թուղ-
թերու, հապա իւրաքանչիւր թղթոց գլուխը
գտնուած խորագիրներն ալ հին մաքուր լեզուաւ
են: Արդ՝ աս խորագիրներուն մէջ չէ թէ մինակ
Սահակէն կամ Մաշթոցէն ուրիշ թարգ մանիչ
մը հապա ինք Սահակ արդէն վախճանած կ'են-
թադրուի^{1:}: Անցնինք բովանդակութեան:

⁴ Կորին, էջ 41, հմայականեանք, Ein Briefwechsel zwischen Proklos und Sahak, WRKM, 1913, էջ 418, առա նմեւ Աբել Աբել եղիսակոս պատիրութիւնը, Արարատ 1874, էջ 6:

¹ Παμφιλούπερρα πατωμάτικη λέπτη παραπομπής την οποίαν θεωρεῖται ότι αποτελεί την παραπομπή της στην πατωμάτικη λέπτη της Αγίας Εκκλησίας της Κωνσταντινούπολης.

Հայոց Ա. էջ 527-528. Յովեանեանց, վար
եղ. ժաղաց, էջ 210-211. առ համեմ Զատոյեան
սպիր, 1890, էջ 218:

³ "Խորհուրդք Շվամբիս հաւատոց, պերելիք, են աւ հարիս եւ անարատ եւ աներկեւան խոստովանութիւն միաժամանական եւ անեղծ էրրորդութեան եւ միաք Շվամբ, անփոփոք ի հաւատոցն առ Աստօւած, զոր ու թէ ի տախտակա քարելինս իբրեւ ի նմանութենու բարակ կը լիք, այլ ի տախտակս սրափից իբրեւ զանորհաւորդ անձինս բարձեալ բերելիք, ի տախտակս կցեալ ի խաչապահն, եւ գրեալ սրակմանը արեանն Աստօւածու: Այլ շէալ իմէ հաւատու մեան ունենալու առաջակա անուն:

դայ կը միանայ յոյն բնագրին եւ երկու բնագիրները կը շարունակեն — փոքրիկ շեղումներով — առաքինութեան իմաստասիրականը. հեթանոս առաքինութեան դէմ, որ եղափակուած է միայն տեսանելիով, կը դնեն քրիստոնեաներունը, որոնց սրտին աչքերը լուսաւորուած են հաւատքով եւ որոնց ուսուցիչն է Պաւլոս: Առաքեալն ալ կ'ընդունի առաքինութեան տեսակները, որոնց մ.ջէն մասնաւորապէս սակայն կը շեշտէ հաւատք, յոյս, սէր (Հմմտէ Ա. Կորն, ԺԳ, 13). հաւատքն է որ կը պարզեւէ մարդուն գերբնականը, եւ ինչ որ հրեշտակներու ու երկնային զօրութիւններու բնութիւնը օւա բնաշմօս չեն կրնար ձանչնալ, նոյնը կուտայ մարդուն՝ հաւատքը. հաւատքն է որ կը մերձեցընէ զմեղ արքայական անպանց, (ձշշրմաւէտօս) գահուն եւ անսկիզբն ու անվախճան բնութեան ճառագայթներով զմեղ կ'ողողէ ու իր սեփական լցոսվը կը փարատէ մեր մաքին խաւարը, այնպէս որ ինչ որ անտեսանելի է եւ անըմբոննելի՝ հաւատքով կը դառնայ այսուհետեւ կերպով մը տեսանելի եւ ըմբռնելի¹: Հաւատքի այս գովաստեականին — որմէ միայն թրողթս կրնար վասն հաւատոց, անուանակոչութեան արժանանալ — կը յաջրդէ յուսոյ եւ սիրոյ առաքինութիւններու մասին փոքրիկ տեսութիւն մը, յետոյ հաւատոյ դաւանութեան նման հատուած մը, որ այժմեան հայ բնագրին սկզբնաւորութիւնը կը կազմէ նիկ Հաւատոյի մէջ². Հայ հաւաքիչը երբեմն կարեւոր, երբեմն աննշանակ ընդհատումներով — զորոնք իրենց տեղը նշանակած ենք մանրամասնօրէն — յառաջ կը բերէ գրեթէ անեղծ հայերէն բնագիրը մինչեւ և որ ինչ միանգամ մարդոյ եղեալն էր գէպքն անցանէին, (էջ 111, տող 34—35), ուր կայ տասնուվեց տող պակաս մը, զոր սակայն բարեբախտաբար Գիրք թղթոցի հատուածը մեծ մասամբ կը լրացընէ և յայտարացեան հակառակողքնո, էջ 2, տող 4—14: Արդ ես զարմացեալ եմ ընդ պակասամտութիւն նոցա, (Կնիք Հաւատոյ, էջ 111, տող 35

շամէ է պատկառ կալ եւ առաքինի կենաց եւ վարս արժանի հաւատոցն լածացուցանել, Land, Anecdota syriaca, III, էջ 103. առաջ Ahrens և Krüger, Die sogenannte Kirchengeschichte des Zacharias Rhetor, Anmerkungen, էջ 299:

¹ Migne, Pat. gr. 65, էջ 857. Land, Anecdota syriaca, III, էջ 104:

² Էջ 109, անորին ի թղթոյն, որ առ առ բնակակ Հայոց հայրապետ, Պրոկոպիոս այս վերջին բառը յետոյ դրուած կը թուր:

եւ Գիրք թղթոց, էջ 2, տող 15) նախադասութեամբ է որ կը սկսին հայերէն բնագիրները զիրար խաչաձեւել մինչեւ ոչինչ այլ աւելորդ գոյ յայն աթոռ, (Կնիք Հաւատոյ, էջ 112, տող 17 եւ Գիրք թղթոց, էջ 2, տող 32). եւ այս բառերով է որ կը փակէ կնիք Հաւատոյի Հաւաքիչը իր յառաջբերութիւնը եւ Պրոկոպի թղթին շարունակութիւնը, աննշանակ զարտուղարներով, կը մնայ այլեւս Գիրք թղթոցի մէջ: Հայուն քով վերջաւորութեան մօտ կայ հետաքրքրական յաւելուած մը¹, զոր չի ճանչնար ոչ յոյն բնագիրը եւ ոչ ասորի թարգմանութիւնը, կարելի ալ չէ ըսել թէ յետսամուտ է այս հատուածը, քանի որ լեզուն կատարելապէս նոյն է թղթիս դասական լեզուին հետ. այս կտորը իրեւ յատուկ հայ թարգմանութեան փոխած եմ գերմաներէնի եւ հրատարած Wiener Zeitschriftի մէջ (1912, էջ 422—424): Ասորի թարգմանութիւնը «այլ ինչ ոք ոչ կարէ գնել քան զայն որ եղեալն է», (Գիրք թղթոց, էջ 8, տող 3—Land, Anecdota syriaca, III, էջ 114), խօսքէն յետոյ բոլղովին կը զատուի եւ ինքնատիպ վերջաւորութեամբ մը կը փակէ Զաքարիա Պրոկոպի թուղթը², իսկ հայ բնագիրը «ընդ նոսա դատապարտեալ ի դժոխս կործանեսցի» խօսքէն ետքը կու գայ դարձեալ կը միանայ յայնին հետ՝ «այլ պահեսչիք դոք զվարդապետութիւնն — ի դպրութեան կենացնո, յետոյ կը յարէ ողջ լերուք ի Տէր եւ շնորհեալ լիշիք մեղ, աստուածասէր եղբարքո ողջոյնը, որ չի համապատասխաներ յայն բնագրի ողջունին³:

¹ Զատոյեան այս տարբերութիւնը յիշելով կը ծանօթագրէ սուստի կը կասկածինք թէ հայերէն օրինակը բարողի սարկաւագի ընդօրինակածն է, որուն համար կըստի թէ նպակական մը ինչ ինչ յաւելուած ըրած է ընդդէմթէութուութ, ինչպէս եւ անուան յիշատակութիւնը, Պատկեր, 1890, էջ 218:

² «Թէ մի է Սատուած, հայր, ամենակալ եւ մի Տէր, Յիսուս Քրիստոս, որով ամենայն ինչ եղեւ, որ երն միշտ եւ յաւելուանս առ Հայր, ի նմանէ եւ եակից նորուն եւ մի ուորբ Հոգի, տէր եւ կենդապարար, որ ի Հաւատէ ելոնէ եւ ընդ Հայր եւ ընդ Որդուոյ երկրպագութիւն առնու եւ փառաւորի: Արդ է դ հօդէ եւ է դ անցն լինիլիւն հայութագութ հաւատոյ եւ դ իբրացիուութ ընդունիլիւն յայն առնելու որ հակառակն կան, այս պահենին կենաց առ յանձնացութեան, զօր ընէլացյա է հարցն որինց որ յամանայն առնելուածոց աղդեցութեամբ Հոգւույն արդոյ եկին գումարեցան ի մի վայր եւ քարոզեցին զծլմարիտ եւ զանարատ հաւատոն, որ մեզն պահին ի ծագաց երկրի մինչեւ ի ծագութան, որուն կը կցուի, ինչպէս վերը յիշեցինք «կատարած թղթոյն զօր Երանելին Պրոկոպա, եւ այլ, Land, Anecdota syriaca, III, էջ 115—116: Կոտրատիպէրը համեմատելու է Գիրք թղթոց, էջ 8:

³ Յայն բնագրին վերջաւորութիւնը առն թարգմանուած հայերէնի Չամչանց, Պատմ. Հայոց, Ա, էջ 528:

Հայը վերջապէս ունի “գրեալ յամի Տեառն
435. Թուականը, որուն մասին Գիլք թղթոցի
յառաջաբանին մէջ հետեւեալ տեղեկութիւնը
կը տրուի. “գրեալ յամի Տեառն 435 ծանօ-
թութիւնը, զոր մենք ալ տպագրութեան մէջ
պահեցինք, գրքին գրութեան հետ կապ չունի,
այլ ետքէն նոտր գրով դրուած ծանօթութիւն
մ'է. Պրոկլի թութղթին Թուականը ցուցընելու
մաքով՝ օտար ձեռքէ աւելցուած¹”, այս
Թուականին հիմը կազմած է անտարակցու-
թիոնիսիոնի թարգմանութեան սա խօսքը
Data Constantinop. Consulatu piissimorum
Theodosii Augusti XV et Valentiniani IV²,
որ է դարձեալ յամի Տեառն 435:

Այս համեմատութիւնը ցոյց կու տայ մեղի
յատկապէս թէ որքան անդամահատուած է հայ
բնագիրը. եթէ նկատելու ըլլանք միւս կողմանէ
ժամանակի ազգեցութեամբ ու գրչագիրներու
անդգուշութեամբ այս խեղճ բնագրին վրայ
բարդուած ու վերաբարդուած վըիպակները՝
Ճշգրիտ գաղափար մը կրնանք կազմել թէ ինչ
կարգի բնագիր մը պահած են մեղի կնք Հաւա-
տոյն եւ Գիրք թղթոցը: Կարելի չէ ի հարկէ
կարեւոր պակամներու լրացման գարման մը
տանիլ. այս գործը վերապահուած է պատա-
հական երջանկաբեր գիւտի մը, մինչդեռ համե-
մատութեամբ յոյն նախարնագրին կայ կարե-
լիութիւն եթէ ոչ ամբողջովին գոնէ մեծ մասով
ուղղել ու յարդարել սխալ ընթեցումներով
ու անմիտ կիտագրութիւններով սաստկապէս
աղջատուած հայ բնագիրը³: Հարկ է հիմեւա-

1. Ամիսը ան , Գրչաղիք Անտոնեանը . 1. 2

² *Sacra Mansi, Sacrorum Conciliorum nova et
amplexima collectio, V, է 438, բնդրածակոթէն Համամա-
տելու և Van Hecke (Acta sanctorum octobris, X
է 644) որ բննելով ինդրական թագավոր անհաւանական կո-
ղանէ եւ կ'ուղէ կարդալ 436: malumus scriptionem episto-
lae ad Armenios in annum secundum*

բար փորձել համեմատական հրատարակութիւն
մը եւ փորձել անոր համար մանաւանդ, որով-
հետեւ թուղթս աւանդած է մեզի բազմութիւն
մը գիտական բառերու, որոնք տակաւին ոչ մեկ
տեղ լրսաբանուած են եւ որոնց արժեքը սա-
կայն անգնահատելի է հայ գասական մատենա-
գրութեան բառամլմերքին անդրագոյն ճոխաց-
ման համար։ Կը յիշեմ միայն այլուրուի, երես-
նիւն, իշխել արբանքի կամ իշխունիւն, համաշուր,
համապահուի, հաւաքուոր իսրհուրդ (= συλλο-
γισμός), միսունիւն, լուրջունիւն, ողբունիւն,
ուսկունիւն բառերը, որոնք յունարէնի համե-
մատութեամբ կ'ունենան իրենց գիտական որոշ
նշանակութիւնը։ Չեմ յիշատակեր մասնաւորա-
պէս այստեղ միւս նոր ու ցանցառ բառերն ու
ձեւերը, որոնց իմաստը ծշգրտուած են իմ հրա-
տարակելիք բնագրին կցուած մանրակրկիտ ծա-
նօթութիւններու մէջ։

Հայ բնագիրը հետեւելով Migneի կը
բաժնեմ որոշ հատուածներու, պակասները.
մատնանշելով համար կը գործածեմ երեք կէտ,
Տ կը նշանակէ Կնիք Հաւատոց, Ե' Գիրք Թղթոց,
իսկ Պ' "Պատկերո Թերթին ընթերցուածները
(1890, էջ 219—222 և 271—276), ( )ի
մէջ կը դնեմ բնագրին մէջ ներմուծուելիք բա-
ռերն ու տառերը, իսկ [ ]ի մէջ կ'անցընեմ
այն բառերն ու տառերը զօրոնք իրրեւ կասկա-
ծելի կը մատնանշեն ինձի յոյն բնագրին ըն-
թերցուածները:

f.

Թուղթ Պրոկտեայ Եպիսկոպոսի առ Սուրբ Մահմակ հայրապետ հայոց են առ Աստված Մաժաղոց:

Գ. . . . Հաւատամբ յԱստուածն բան յանեղծն յանարատն թէ տռանց անցից մարմացաւ եւ սրբութեամբ հաւատամբ. զի այս ինքն է մերոյ փրկութեան հիմն եւ հաստատութիւն. նա եւ սիրեմբ (զայն), որ վասն մեր եկն եւ դիեպարանո

‘առշնչ աւելորդ կայ յայն աթոռու,՝ Այստավը Կնիք Հաւա-
տոյէն, սրոնցմէ շատ շատերը կրնար ուղղել Կ. Տէր-
Մէրտչեան, եթէ հայերէն հասկնալու փարբեկ բարեկամէ-
ցազութիւն մը ունեցած ըլլար. Գիրք թշգրծոցն ալ ունի
նման փափակներու շարք մը, զօրոնք մի առ մի յառաջ
բերած եւ՝ իմ զերժաներէն ուսումնախրութեանս մէջ,

1 Εἴ τι πορωτήρες ἄρα παχέστεροι αὐτοῖς φίσιοι, Σε πενθε
“ηνορήν ρή θρησκείαν, οὐ πεποντερένη Υψηλής Λαγής ή παχείας
παραπλεύτης, Περικλῆς”, αὐτοῦ ζωδιώρ “ποντίνης”, αριστούστης
θρησκείας, Ιωναρχός ζωτικοφίλος περβλής ζωαποιασθείσης αἰτίας αὐτού
Ιωναρχός ἄρα επερτές “Ιερωνύμος Προκλῆς Καθηγουμένου ιεροποιού”,
πορωτήρος, ήτταρες ζωιαστογή, έξι 108: — 4-5 Θεονύμη
“Ιωνανθρώπον γάνωντα στην ίδην πόλην η κοντάσις: — 5 απαλλήγησε = απαλλόσιος:
— 6 απροπτέοντας = ενσύσθετος: — 7 δικτύον ή ζωαποιασθείσης αἰτίας θρησκείας,
ποντίνης, Ζ. Δική ερωτήσις η κοντάσις: — 8 ἄρα Ιωνανθρώπος”

առ զծառայութեան, որ ոչ եթէ զբնութեանն ինչ
եղծումն յանձն էառ եւ ոչ աւելորդ ինչ յերբոր-
դութիւնն արար: Արդ ամենայն քրիստոնեայ, որ
ոչ պարաբեալ է հաւատովք եւ յօւսով եւ սիրով,
չէ նա այն, որ անուանեալն կոչի. զի թէպէտ եւ
բազում անդամ ձնչէ զմարմին(ն) եւ յանցից անցից
ցանկութեան թուի իմն (ազատ լինել եւ) զվարուց
զբաշութիւնս ուղղել՝ յաղթութեան պատկացն
արժանի չլինի, իբր (ի) նոյն ինքն յաստուածպաշ-
տութեանն պատրաստիչ պատկացն, որ նահատա-
կացն է պատրաստեալ՝ չժամանեալ(ա):

Դ. Արդ հաւատպէ են, որպէս ասացաք, ամենայն բարեացն գլխաւորութիւն եւ պահեսցի(ն) նորա առանց շնորթեան. մի ինչ ի նա մատուցանել ամենեւին պղծութեան խորհրդոց ի մարդկանէ եւ մի բնաւ ի պղծութիւն [ի] նորաձայն ուսմանցն պղտորեալ խառնակեսցի, այլ ի ներքոյ աւետարանական եւ առաքելական սահմանացն հաստատեալ կացցէ, զի մի ոք ամենեւին իշխանցէ ձեռն ածել զայնու, որով փրկեցաքն եւ որով ի մլրտութեան անդ մերով իսկ լեզուաւ ձեռնագրեցաքն. զի խոտէ եւ անսրդէ բարձրութիւն հաւատոցն զամենայն յարձակումն յանդդնութեան եւ ժպրհութեան ոչ միայն մարդկութեանս, այլ եւ որ յանմարմին բնութեանն են՝ ի բարձունո գլխաւորեալ, որպէս երանելին Պաւլոս բողոք կալեալ գոչէ Նժդէ կամ մեք, ասէ, կամ հրեշտակը յերկնից աւետարանիցէ ձեզ քան զայն զոր ընկալարուքն դուք՝ նզովեալ լիցի: . . .

Ե. . . . Արդ ինքն Աստուած, անեղծն, առարատն, անպաճյցն, անսկիղբնն, անչափակալն, Հզաւըն. ամենազաւըն բանն եկն մարմացաւ, քանզի ամենայն զարութիւն եւ ամենայն կամակարու-

“λαζήν”, ζεμπιές τὸν . . λαβόντα: — 10 ἀρδητῶν = τροπή: — 10—11 “αἰτεῖται” — αρωπὸν = μήτε προσαθῆτε τῇ Τράπῃ ἐργασάμενον: — 12 φωραρθεῖται = πλουτῶν: — 14—19 (ὑκείρη ζεκετεῖται) μηδὲν βάνωφιται οὐδὲ σωνικαστι μητεδανεται βάνωφιται μηδὲ, αγιλαρητη βιμωσι επινηθι ιωσιβαστοι θετινη. “(β) οὐηνται βάνων = ρεθωμανεται(ω)ται” = οὐδὲ δὴ πρὸς ἐκείνον τῇ θεοίο γίνεται μή τραχάσας τὸν βραβευτὴν (πιρεθεται φημακάνωραρ φηρδαδηται ει “φωραρθεῖται”), τῶν στεφάγων τοῖς ίπειδος ἀρετῆς γενναίως ἀδήλησαιται: — 21 φιμωσι ορποι θεται = κεφάλαιον: — 22—23 “μὴ βάνω — ή μαρφακάνεται”, χειροποιηται μηδεις καιη λημένη, μηδὲν κιβδηλον ἐπαγομένη ἐκ λοισμῶν ἀνθροπίνων: — 24 “τεῦ ήτη ληφθεται ρεύθεται, μηδὲν οινη μητε μηδην βεβήλωις και αινοφωνειαταις (αμαρτεται πιρεθεται, η θετε κενοφωνειας) ἐπιθυλονυμένη. Ζεμπιές Ρεθυ, Revue de l'Instruction publique en Belgique, 1912, έξ 168: — 26 Σ “αἰτεῖται φωραρθεῖται”, γων αρκετακάνη, γηρη πιπερηθεται: — 27—28 Σ “οὐδὲ μηδεις αιθενεταιται βιζηθειρηθεται” διεπινη αδειη αθεται αγινη ορποι φιθιφεθειρηθεται: — 31 Σ αρρακηιοιμει: — 32—33 “οὐδὲ τε — φιμωσι ορθεται” ἀλλὰ καὶ ὑπὸ φύσεως ἀσάρων κορυφουμενηται: — 34 Φωραρητη. Ι., 8: — 38 Ζεμπιές ηι αωρηρην (Λανδ, έξ 105—106) οινη βάνηραρθειρη ζωιτοιται δηρ αγασθετη, γηρη Ση φωταρθεται φηρη δηφωδει ήτη γων αρθρεται θετενη: — 38—39 βινηφαται φερρη, τωη 4—5, ηηγηνηφαται ηιον Β. επινηθι “αἴνεται”, ανωρωταιται, ορη ζωητειται γωτοιται λη θετει: — 39 “αἴνεται” = μησηματισται. — “αἴνεται φωτακαιη” = απεριγραπται, πιρεθεται βαρωκακανεταιρηται. “αἴνεται φωταφεδη, Ζεμπιές Ι. τε θ., “η οι θετε Αιτηθειται εινη θετενη Ιανηθειδηη ιωσιμωταιθεφερη έτι ληφθειμωται ιηγεται”, έξ 169: — 40 Θεηηρη ζηνηφ “ζωηται”: — 40—42 “φωτηθει ιωσιηνηθειρη — απ. ιη-ρη έρη”, ηι. αιρηθειται ηι ηδη δηνηθειται

Թիւն առ իւր էր, եւ առ նա զկերպարանս ծառայի եւ եղեւ մարմին եւ ծնաւ ի կրուէն, ամենայշնիւ կամեցաւ ցուցանել եթէ ճշմարտիւ մարդեղեւ. զի ի հարկէ երթան զհետ բարուցն իշխանութիւնը եւ կերպարանք եւ չարչարանք, զի ոչ ուրեք ասէ աւետարանիցն եթէ եկն եմուտ նա ի կատարեալ մարդն, այլ ասէ Եղեւ մարմին, ի նոյն ինքն իջեալ ի բնութիւնն եւ ի սկիզբն անդր հասեալ ծննդեանն . . . : Կախ եղեւ մարմին, ոչ եթէ ի մարմինն եղծաւ, քան լիցի. զի կայ հաստատեալ Աստուածութիւնն եղծ մանն ի վերօյ. քանզի որ եղծմամբն է՝ ի ծորե(ա)լբարուցն չարչարմամբն, իսկ որ մշտնշնաւորն է՝ միշտ առ իւր ունի զանեղծ բնութիւնն :

Զ. Արդ ասեմք զերկոսին [ն] առաջի արկեալ
բարբառու գրոց Եղեւ մարմին եւ առ զերպարանս
ծառայի եւ երկրինն ուղապաշտ(ա)մամբ իմա-
ցեալ՝ փրկութեան սերմանիք լցցին մեզ: Այս(ու)
զի ասէ բայ. Եղեւ՝ զանքակ կատարեալ հաւասա- 60
րութեանն աւետարանիչն ցուցանէ մեզ. զի զոր
աւրինակ միութիւնն ոչ լինի ի միւսութիւնս եր-
կուս — զի եթէ այսպէս լինի ոչ լինի միութիւն
(այլ միւսութիւն) —, այնպէս մի ըստ կատարեալ
հաւանութեանն ոչ բաժանի յերկուս: Այլ այն 65
որ ասէն ԱՌ՝ բողոքէ զանխավուսն բարուց, քան-
զի ամենայն որ լինելոցն (է), ի չէլ անտի լինի . . . :
Արդ երկու[ւ].քին յաստուածական բնութեանն ան-
կազմ են, զի ոչ եթէ ի չգոյից անտի ի մեջ եկն՝
որ միտ անսկիզբն է, եւ ոչ ի գոյից քակտեցաւ 70

παρογὴν ἀντὶ τὸ βούλομένως: — 45 “**ῃσθιανοιթ-թιւնք**”, 3 αἱ ἀρχαὶ ἐν περιβόλῳ “**ῳ-ῃ-ῃ-**”, initia, ξαյρ ἵσου ἑρկηρητή
ἱμωσιονικὴ πανωδὲ ἐρωπο, ωσηρβην χοւնփ ἀյս ἵσωσιοι παδը
փոքրիկ չեղումի մը զատմառաւ (Land, էջ 106): —
48 Յ ՞ Հ ՞ Ա ՞, 14: — 48 “**ի նոյն — ի բնութիւնն**”,
չու անդի ուղի հատախոլից ուղի փնտաւ զիժօսաւ: — 49 Տ
“**ի սկզբան անդր**”, ուղեցի, հմտու չ է ու դի ա զ չ ի ր,
հսու բառը առնուած է ուղեղ նշանակութեամբ: —
50 Կը պակիր հատուած մը, եօթը տող, զոր ասորին
ունի (Land, էջ 106): — 51—52 “**զի կայ — ի վե-
րոյն**” = սեւէ յաջ թ թետից ձլուածաւ անութքա: —
52—53 “**քանզի որ եղծմամբն . . .**”, շատ մութ, Յ. ունի
ձլութք ու քըլու, պազճնածոյն փնտաւ սածօս = mu-
tatio enim, naturae fluentis est passio: — 58 “**ուղ-
զապաշալ(ա)մամբ**” = ընսեթաց, զոր այլուր թարգմա-
նուած կը զտնենք “**օրբութեամբ**”, տող 6, եւ “**բարե-
պաշութեամբ**”, տող 149: — 59—60 Տ “**այն զի ասէ՝
բայց եղեւ**”, որ ինսաս չունի, Յ. ծաւ մըն յաջ ուօ-
ւցնետու: — 60 “**զանքակի կատարեալ** հաւասարու-
թիւնն, ստրկական թարգմանութիւնն մը, որ եղած պիտի
ըլլոյ նախնարար “**զանքակի կատարեալ** հաւասարու-
թեանն = շ ծ ձ ւ ա յ օ ւ ո ր ուղի ձկօսաւ իրեւն
“**զանքակութիւն**”, individuum summae unionis vim,
քիչ մի վար կը գրուի “**ըստ կատարեալ հաւանութեանն**”
= ուղի ուղօսաւ նոսօն. Հմտու տող 66, 72 եւ 75:
— 62 “**ի միւսութիւնն**”, ուղեցի: “**ի միւսութիւնն**”, յշնին
համաձայն պիտի ըլլար. “**զի զոր աւրինակ միւսութիւնն ոչ**
լինի ի միւսութիւնս երկուս (եւս խօնած ծնո), զի եթէ
այսպէս լինի, ոչ լինի միւսութիւն, այլ երկութիւն
(միւսութիւն = ձլլա ծնա), սոյնպէս: — 66 Տ “**որ
տուն**” առ բոլորէ “**յշնին համաձայն ուղեցի**, հսու այլ
“**զանխախուտն**” առնուած է գյակականարար ու ձլութքու
ուղի փնտաւ, հետեւաբար իմմանիլաթեամբ: — 67 Երեք
տող պակիս: — 68 Տ “**յատուածային**”, ուղեցի.
Հմտու Հանդ. Ամս. 1911, էջ 242 եւ Բառապիտնական
փոսողութիւններս, Ա, էջ 16—17: — 68—69 “**ան-
հասց են**” = ձկօսուց պենդրու տաճար անուած պա

անեղծ բանն. վասն այսորիի յերկուց կողմանց Եւ
զանեղծ եւ զանարատ աստուածութեանն Եւ զան-
քակ խորհրդեանն աստուածեցն Գիրք ուսուցա-
նեն . . . զի առաջնովն զմիութիւն երեսացն Հառ-
տատեսցէ եւ երկորդաւուն զանեղծն եւ զանարատն
(Քնութեան) գոչեսցէ:

Է. Արդ եղեւ Աստուած բանն կատարեալ
մարդ, ոչ եթէ կարձեալ ինչ յանեղծ եւ յանա-
բատ բնութենէ անտի, որ ի վեր (է) քան զիմաստ (ս)
90 գարմանաւեաց, այլ հաւատովիք զայնպիսին ու-
սպը, ոչ եթէ քննութեամբ հասաք: Եղեւ մարդ-
եւ ապրեցուցանէ չարչարակցութեամբն, որ ըստ
մարմնոյ ազգակից եւ տոհմականն է, հասոյց
զպարտիս մեղացն ի վերայ ամենեցուն մեռանելովի
իբրեւ զմարդ, խափանեաց զայն որ զեշխանութիւն
մահու ունէր, այսինքն է զսատանայ, իբրեւ զւա-
րատեաց Աստուած, եւ զվար զարդինացն եցոյց ի
կատարել անդ զամենայն արդարութիւն եւ ընու-
թեանն զառաջին ազնուութիւն հատոյց ի պա-
տուելոյ անտի ի մարմնանալն, զոր իւր իսկ տաեղ-
ծեալն էր զբոյս բարուցն բնութեան: Արդ մի է
որդի եւ համազաւը երրորդութեանն երկիր պա-
գանեմք, չորրորդութիւն անդ (ը) ոչ մատուցանեմք
95 այլ (է) մի որդի, անսկիզին ի հաւըէ ծնեալ, որով
զամենայն յաւիտեանս հաւատավիք եղանել, որ
մշտնենաւորակիցն է արմատոյ շառաւիղ, որ ա-
ռանց ծորման ի հաւըէ ծագեալ, որ (յ)անքակ
մտոյ անտի յառաջ եկեալ եւ անդէն բնակեալ
100 զեթէպէտ յերկրի երեւեցաւ, այլ ի հաւըէ ոչ
մեկնեցաւ: Սա կամեցաւ փրկել, զոր ինքն ստեղծ
եւ փրկեաց ի բնակելն յարգանդի անդ, եւ առօչ

turea congruit: — 72 "զանեղծ զանարատ . . . զանքակ",
դարձեալ գոյականաբար, թօ արջեպտօն թից թեւակ և
թօ ձաւակ էց եռ ուստղուս: — 74 տող մը պա-
կաս: — 74 "երեսացն", ուս քոօժուու: — 75 "զա-
նեղծն եւ զանարատն, գոյականաբար = թօ նաշնօւուու
թից փ ս է օ չ: — 79—80 "որ ի վեր = զարմանալեաց",
= ուս նուջ նորաց նանատօս. պատեղ ասորին կը սկսի
դարձեալ համբնթանալ յշնին հետ (Լաճ, էջ 107):
— 82—83 շարչարակցութեամբն — տոհմականն է
թօ ծուուութե ու կան օպքա ծմքվուու յենու: — 86 Տ-
իրեւ գարատաց զլստուած, ուղած եմ = օք ս-
տուոնդոս Թօն: — 91 Տ "բարութեան", ուղեցի, Յ.
ունի մայն քնու: — 92 համազաւը = ծմսոնցօս.
Հայկական զրականութիւնը, որն որ գերազանցու-
թեամբ քրիստոնէական զրականութիւնն մին է, ծմսոն-
ցօս բառին համապատասխանող բառերու արտաքրյ-
կարգի առաւտուութիւն մ'ունի, ըրուն այս յունական
բառին ճշբդ թարգմանութիւնն են եւ իրարիս աւելի
կամ նուազ գործածուած են: Աւելի գործած ականներն
են. ետից, եւսուից, դայակի, դամաւան. Սուրբ բնուիւ,
Գործուր, ի փառն եւան, ի հոսթիւն, ի բնաւելնան. Վեր-
ջապես նախնական լեզուին մարդութեան գաղցողները
համարու, համարուսից, համարուան, համարուն, համարու-
ան, համարուան: Ք աթ թ թ եւ ան, Հանգանակ Հաւա-
տոյ, էջ 45. այս վերջնաներու կարգեւն է ըստ ինքեան
նաև Պրոկիոն թ զմին "համազաւըրը, ուրիշ տեղեր միշտ
"միազաւըրն կը գործածէ թարգմանիրու: — 95 "եղանեւլու"
— յերանդուաւ: — 97 առանց ծարման = ձօւնուտօս: —
97 Տ ի հարք ի ծանէն "լուսանցքում" այս բառի փոխա-
րէն՝ ծագեալն" դոր կը մուշտանեմ բնադրին մէջ հե-
տեւելով յոյն էղամպատ ընթերցուածին: — 97 (յ)ան-
քակ մատոց անտիք = օ ձաշօւտօս ուս րօն: — 99 "ի
հարք ու մենեցաւն": Յ. ունի "ի ծնողելու ուս յերան-
դուաւ, հայր ազգուած է Հարականէն" ուս մենեցաւն
ի հարքն եւ այլն:

Նեաց զգուռն բուսոյ բարուցն բնութեան եւ
ծննդեամբ իւրով կնքեաց եւ եցոյ զինքն, որ ի
վեր է քան զբարս ծննդեան՝ բանն մարդացեալ:
Ը. Արդ ոչ եթէ այլ ոք է Քրիստոսն, քառ
լիցի, եւ ոչ այլ ոք Աստուած բանն, զի երկուս
որդիս աստուածութեան բնութիւնն ոչ գիտէ,
այլ միայն միածին ծնաւ: Զի ուր ոչ գոյ ամուսնու-
թիւն ծննդականաց, անդ ոչ գտանի երկութիւն
ծնելոց. զի յանուն Յիսուսի Քրիստոսի կրկնեսցի
ամենայն ծունը երկնաւորաց եւ երկաւորաց եւ
սանդարձամետականաց: Ապա եթէ այլ ոք է Քրիս-
տոսն քան զայն որ Աստուած բանն է, ի հարկէ
գոյզն մարդ է Քրիստոսն, ըստ բաննի սրաբելոցն:
Խակ եթէ գոյզն մարդ իցէ Քրիստոս, զիանդր որ ի
վեր են քան զընութիւն նորա եւ պատուականա-
գոյնք՝ երկնաւորքն, ծունը իջեալ երկիր պագա-
նեն կրտսերցն եւ կամ զիանդր ընկալցուք մեք զար-
բառ մարդարկիցն, որ գոշեն. Աստուած մեր յերկրի
երեւեցաւ, ընդ մարդկան շրջեցաւ. երեւել զայն
ասէին որ մարդմովն երեւեցաւ եւ շրջել՝ որ ըստ
ժամանակի ընդ մարդկան. զառաւելութիւն զա-
մենալզար (զաւրութեանն) ի գործոց անտի զնա-
ցիցն ցուցանէր. զի իբրեւ զամենակալ որ (էրն) ե-
կաց եւ մնաց ի նմին վասն իւր եւ որ ինչ կամ-
ցաւ [եւ] եղեւ վասն մեր:

Թ. Ապա եթէ գայթակղութեան պատճառը
լինիցին խանձարուրբն եւ որ ի մարի անդ բազմա-
կանն էր եւ կամ ժամանակաւ ըստ մարմնոյ աճումն
էր եւ որ ի նաւին անդ ի քուն մտանելն էր եւ ի
ճանապարհի աշխատ լինելը էր եւ որ ի ժամանակի
անդ քաղցնուրն էր եւ որ ինչ միանդամ մարդոյ
եղեալն էր՝ դէպքն անցանէին . . . յայտ արասցեն
հակառակողքն եւ հանապազ զիւրեանց բարբան-
ջանացն զոստայնս հանցեն։ Ապա թէ այս նոյն է
հասարակ բուռոյն ծննդեանն սկիզբն, իսկ Աստու-
ած բանն ճշմարտի եղեւ մարդ, վասն էր է, զի

խոստովանին զբնութիւնն եւ բամբասեն զանցս
անցից ծննդեանն. արդ մի յերկուց աստի ընտ-
րեսցեն. կամ ամաչեսցեն յանցից անցից անտի
ծննդեանն, ուրասցին ի բարուց բնութենէ անտի
եւ զախտն հիւանդացեալ Մանիքեցւոցն (եւ) ընդ
ամբարիշտուն համարեսցին, կամ — թէ յարեն
յանձինս իւրեանց զաւգուտն մարդանալոյն եւ
խոստովանին զենութենէ անտի — մի ամաւթ հա-
մարեսցին զանցս անցից բուսոյ ծննդեանն: Արդ
ես զարմացեալ եմ ընդ պակասամտութիւն (նոցա),
որ նոր ճանապարհու խոտորս ձեւեն. զի իմ զմինն
դիտացեալ եւ ուսեալ բարեպաշտութեամբ որդի
եւ մի խոստովանութիւն ունիմ՝ զմարմացելոյն
Աստուծոյ բանին զաւրութիւն: Խոկ արդ զի մի է,
որ զանցս անցից համբերութեամբ յանձն առ եւ
զմեծաքանչ զաւրութիւնն կատարեաց, [արդ]
ընդէ՞ր զաստուածեղէնսն լուեալ զվատութարա-
գոյնն յերկարեալ բարբաջնն: Զի նա ինքն իրեւ
կամցաւ հաւատարիմ արար թէ Աստուած եմ
եւ բան, հաստատեցաւ կաց որ էրն իսկ, եղեւ մար-
մին եւ մանուկ եւ մարդ եւ ոչ իւիք բակտութեամբ
զեսորհուրդն թշնամանեաց. նոյն ինքն եւ զմեծա-
սրանչ զաւրութիւնն առնէր եւ նոյն ինքն ընդ
չարչարանաւքն մտանէր, նշանաւքն եւ արու-
եսափիքն կալ եւ մնալ [յայնմ] որ էրն իսկ երեւե-
ցուցանէր, իսկ չարչարանաւքն՝ զոր եղեւն զոր
ստեղծն հաստատէր: Արդ զմի եւ զնոյն մշտնջե-
նաւոր ի սկզբանէ եւ ի կատարածի մարմացեալ

խոստովաննեսցուք որդի եւ մի ինչ այլ ամենեւին
յաստուածութեան բնութիւնն անդր աւտարոսի եւ
խոտան խառնեսցուք, զի ոչինչ այլ աւելորդ գոյ
յայն աթոռ:

Ճ. Խոկ արդ ապաքեն ի միւս եւս այլ ի բա-
զում հաշակաւոր խորհուրդս նիւթեալ տողեն
տկարագոյն քան զարզի ստայնս: Եթէ երրոր-
դութիւնն, առէ, միազաւր է, երրորդութիւնն ա-
ռանց անցից անցից չարչարանաց է, ապա թէ
երրորդութիւն առանց անցից (անցից) չարչարա-
նաց է, ապա եւ Աստուած բանն առանց չարչարա-
նաց է. գտանի որ ի խաչ ել այլ ոմն քան զԱստուած
բանն, որ առանց չարչարանացն է: Արդարեւ
ճշմարիտ սարզի ստայն հենուն, որ զայդպիսիս
խաւոին եւ ի վերայ ջուրց գիր հանեն, որ զըն-
դունայն խորհուրդս զայս վարեն. ասեն բայ իմաս-
տունք են եւ մորուեցան եւ խաւարեցան անմտու-
թեան սկրաբ իւրեանց, զի աչք բժարեց զարե-
գական ճառագայթս սուրբս ընդունել չկարեն եւ
միտք հիւանդացեալք ի հաւատոց բարձրութիւն
անդր հայել չկարեն: Արդ զինչ ասեմք մեք. եթէ
ըստ բանին աստուածութեանն երրորդութիւնն
միազաւր է եւ առանց չարչարանաց. արդ ոչ եթէ
զի ասեմք զորդին մտեալ ընդ չարչարանաւք, ըստ
բանի աստուածութեանն ասեմք եթէ չարչարանք
հասին նմա — զի առանց զամենայն չարչարանս
ընդունելց է բնութիւն աստուածութեանն —,
այլ խոստովանիմք զԱստուած բանն, որ մի յեր-
րորդութենէ անտի է՝ մարմացեալ եւ տաքք մեք
պատճառս իմաստութեան գտանել այնոցիկ, որք
հաւատովքն հարցանեն. վասն որդի մարմացաւ:
Քանզի կամցաւ Աստուած բանն խափանել զար-
չարանս ամենայն ցանկութեանց, որոց վախճան էր
մահ եւ թողուլ գարձեալ զարչարանսն ի տեղոջ՝
անմահ բնութիւնն ոչ առնոյր յանձն. զի եթէ
ամենայն չարչարանք հակառակութիւն է եւ կախ
է կցկցեալ արարածոց, իսկ որ անհիւթանիւթն է
ոչ մի կցկցութիւն ... ի նա ժամանելոց է չարչա-
րանաց, քանզի ոչինչ կցկցութիւն ի նմա չգոյր:
Արդ կամցաւ նա որ բոնագատէին զրանաւոր մար-
մինն չարչարանքն՝ խափանել, որպէս եւ յառաջն

138—139 “անցք անցից ծննդեան” = ու ուժուածութեան
— 139 PE անտի: — 140 PE “յանցս անցից”
ուղեցիք = ն է բաւութենէ անտին = ուղուածութեան: — 141 “ի
բարուց բնութենէ անտին” = ուղուածութեան: — 146 “զանցս
— ծննդեան” = մի անշնութածաւ ու ուղուածութեան: — 147 PES պակասամտութիւնն
որ նոր նոր (Տ չունի կրիմ “նոր”), = ուղուածութեան: — 148
անձուած անաւելուած, պասէւ Դի ունա օծօնս: — 148 P
խոտորածեւն: — 149 “բարեպատութեամբ”, առեւ
վերը, տող 52: — 149 PE Ուղէս: S զորզի, տես
քիչ մի վար, տող 166: — 151 Այսպէս PE, իսկ S
զաւրութիւն բնութեանն = ուղուածութեամբ, ասորին ունի
“հաւատամ” ի մի ընդութիւն Աստուծոյ բանինն, Land, էջ 108,
այսպէս ըմբռնած է նաեւ. S ի ընդօրինակողը
գրելով “լուսանցքուր”. ի միտ առ մի երկարնակ բա-
ժանուլ”, ասորին հոս կը շեղի. Der Syrer gibt hier
einen weitläufigeren, monophysitisch bearbeiteten
Text, A h r e n s und K r ü g e r, ծանօթութիւնք,
էջ 299: — 151 P գլուխ է: — 152 PES “անցից ան-
ցից ուղեցիք էր”: — 152 S էառ: — 152 PE չըք “եւ”:
— 154 PE զաստուածեղէնս: — 154—155 Տ զվասու-
թարագոյնն, Յ, ու իդուա: — 155 “յերկարեալ բար-
բաջնն” = առաջօծուած: — 155 S չիք “ինքնն”: —
156 Այսպէս ըստ յայնին P հաւատարիմ արար թէ
Աստուած, Ե հաւատարիմ արարիչ Աստուած, S հա-
տարարիմ արարիչ Աստուած եմ = ուղ յաջ ուստածուած
ու Թեօս ան ու առ լորոց ուղուածութեան: — 157 “որ էրն իսկն,
ուղեցիք կիսադրութիւնք, տես WZKM 1913, էջ 424:
— 158 S չիք “եւ մարդու”: — 158 PE քա... թեամբ,
զոր կը լրացնէ Տ = ուղուածութեան: — 160 S զաւրութիւնն:
— 160 S չիք “ընդու”, Յ. լոկ ուսուցէ: — 161 S նշանաւք
եւ արուեստիք: — 163 PE երեւեցուցանէ, S եւ
երեւեցուցանէ = ծալ մեր ուղու ողուածութ ու ընդու ու
զանցիութեանու: — 163—164 այսպէս PE. իսկ S որ
եղեւն հաստատէ = ծալ ծալ ուղու ուղուածութեանու: — 164 PE մի եւ զնոյն,
S միւնքին:

166 P այլ ամենայն: — 167 PE յաստուածու-
թեանն բնութիւնդ, S յաստուածութիւն բնութեան
անդր: — 168 S զայցն աթոռ, Յ. օնծն յաջ ուցուուն ևն
թօն թօնու. հոս կը վերջանայ S, իսկ ասորին կու գայ կը
միանայ, Land, էջ 109: — 171 հաշակաւոր խոր-
հուրդք = սոլլոցիսուն: — 173 “միազաւր, նաեւ քիչ
քառ վար, տող 188 = օմօննու: — 176 PE “ապա-
թէն, ուղեցիք “ապա եւ”, այս երկայրաբանութիւնը
տարրիք է յոյն ընդապրին մէջ: — 179 P ճշմարտիւ: —
182 PE “անմտութեամբ”, հմմուէ WZKM. 1913.
էջ 424: — 187 PE “ուղր բանինն, ուղեցիք = սաւա-
րուած ու լորու, հմմուէ WZKM, էջ 424: — 191 “առանց
ընդուելոյ էն = անունուութէ: — 196 “մարմացաւն”, ա-
սորին կը զարտուղի այս տեղ յաւերաւածութ միք, Land,
էջ 109: — 198 PE որոյ, Յ. ան, տես վարը “որոց
գլուխն ինքնին է մահ”, տող 207: — 199 PE ի տեղոջ
= Յ. որութէութէ: ծալ մեր ուղու ուղուածութ ու սունա-
գարուած է իմաստը, Յ. և յաջ ուղու ուղուածութ ու սունա-
գարուած է իմաստը, Յ. և յաջ ուղու ուղուածութ ու սունա-

տասցաք, որոց գլուխն ինքնին է մահ, մարմնացաւ
նա ի կուսէ անտի, որպէս գիտէ Աստուած բանն,
եւ կերպարանեցաւ իբր զմարդ, զի այս ինքն կամք
էին նորա, եւ ինքն զինքն յինքն ամփագեաց, ի
կերպարանս ծառայութեան եղեւ, ոչ մի ինչ պա-
կասութիւն աստուածութեանն արար եւ այնպէս
փրկեաց զամենայն ազգս մարդկան եւ մարմնով
իւրով խափանեաց զամենայն չարչարանս, ողջ եւ
անարտ զաստուածութիւնն պահեաց:

220. Վասն այսորդիկ եւ գարբիել ի տալ
զաւետիս ծննդեանն զինքնիշխան զաւրութեանն,
գոչէ առ Մարիամ. Նա ինքն, ասէ, փրկեցէ դժո-
ղվարդ իւր յամենայն անաւրենութեանց նորա:
Իսկ արդ ժողովուրդ ոչ ինի մարդոյ այլ Աստուծոյ
եւ ոչ զաշխարհ ոք կարէ փրկել ի մեղաց, որ ինքն
ապահանութեամբ յերկիր անկեալ եւ ոչ իյէ
օկիզըն ծննդեան իւրոյ առանց արատոյ. ապա
հարկ է եթէ նոյն Աստուած է եւ մարդ, ոչ եթէ
բաժանեալ ինչ յերկուս, այլ կայ մեայ մի եւ նոյն:
Ծննդեն ի ինոչէ յայտ առներ եթէ մարդ էր,
իսկ առանց ամուսնութեան (եւ) կյս պահել
զմայր(ն). յայտնի վկայեալ թէ Աստուած է: [զի]
ապրեցց զաշխարհ Յիսուս, որ Քրիստոն է, որ
եկն յերկիր եւ ընդ մարդկան շընցաւ: Ապա թէ
Քրիստոս դոցն մարդ ոք է եւ ոչ ինքն Աստուած
բանն, զիարդ ստեղծ նա ի սկզբանէ զամենայն,
մինչ դեռ չէրն. զի եթէ կրտսեր ամենայն արա-
րածոց է մարդն, յայտ է եթէ որ յառաջն էին
քան զնա, նոցա զիւնդանութիւն չէ շնորհեալ
Քրիստոսի, իբրև կրտսերոյ արարածոց, իբրև
դուզնաբեայ ինչ մարդոյ. իսկ զիարդ Պաւլոս գո-
չէ. Մի է տէր Յիսուս Քրիստոս, որով ամենայն
ինչ եղեւ ... յայտ է թէ Քրիստոս Աստուած է
բանն, որպէս գոչէ աւետարանիչն. Ի սկզբանէ էր
բանն եւ բանն էր առ Աստուած եւ Աստուած էր
բանն. նա էր ի սկզբանէ առ Աստուած, ամենայն
ինչ նովու եղեւ ... եւ Պաւլոս զնոյն քարոզէ եւ
առէ. Մի է տէր Յիսուս Քրիստոս, որով ամենայն,
յայտ է եթէ Քրիստոս Աստուած է բանն:

61. Ապա եթէ բերեն ի մէջ որ ի սուրբ զիբո
բարբառք են, յորում անուանեալ մարդ — զի
պիտրոս ասաց. ԶՅիոնան որ ի Կաղաքէթէն այր
եւ Պաւլոս աղաղակէ. Յայրն անդը, յորում հառ
տատեաց զհաւատոն եւ նոյն իսկ Տէրն ասաց. Զի
խնդրէք զիս ապանանել, Կայր մի — գիտացեն
նորա եթէ կամ վասն վատթարութեան հեռու-

ένθα οὐδὲ σύνθεσις τηρεῖται: — 207 Φιλίη = ἀκοό-
ποιας, ὑπεριψήσαντος Ιησοῦ: — 209 Ρωμαϊκόν: —
217 PE "ῷατε πατέρες τῶν" οὐ φησί τὴν εὐαγγελισμένος τὴν
τοῦ τεχθέντος αὐθεντίαν καὶ δύναμιν, Πτωτόθ. Ι., 21:
— 224 PE "Ἰησοῦς", οὐ φησί, Θ. ἀναγράφεις. Σύμπτ.
παραγ. 113: — 228 "θεός Πατριωτεύεται", Ρ. Στρ. "τε", —
237 PE τηγδημαρέως = ὡς ψιλός ἀνθρώπος: —
238 Βιβλ. ι., 5. Καπ. Ι., 16.: — 239 Β. "αιμα-
ταγῆς ήντες Επονού, αἴρων θεότητα φρεσκαπονήσις αιδητανῆς, λαμπτή-
ρετο...": — 240 Βιβλ. Ι. Ι., 1. Ιερ. αγίου: — 243 "κανόφων
Επονού, ζευς αἰτοῦ μηδὲ λαμπτήρα, αρνητήσαντος τηρώ-
στην τὴν καρησιανήν, Θ. Ιερ. Πεντάκοντα αρπτέρα έπειτα τεκμητηρω-
σθεῖν τηρεῖται αιδητανῆς ήντες θυσίας Επονού την θαυματουργίαν:
244 Καρδιαρ. Ι., 22.: — Ι. πρός Φθίη, 31: — 252 Φιλίη
Πατέρων θεωντανῆς Ιερού, Β. Φιλίη διὰ τοθεῖαν:

թեան տդիտութեան պակասեցան ի գրոցն խորհրդագոյ եւ կամ վասն խորամանդութեան խարդախութեան խոտորեն զգեղեցիկ գրեալը . զի [ասէ] մարդ իսկ է ճշմարտիւ Քրիստոսն, այլ [ամենայն նովաւ եղեւ] ոչ եթէ յառաջ ինչ էր մարդ, բայց միայն Աստուած էր. զի զոր աւրինակ Աստուած ոչ ստեղծանելով է [եւ] նոյն(պէս եւ) մարդ (ոչ) երեւելով, եւ զոր աւրինակ Հաւըն ըստ աստուածութեանն միազգաւր է, սոյն աւրինակ եւ կուսին ըստ մարմոյ համատոհմակ է, յամենայնի ճշմարտութեան խորհրդոյն ճառագագայթեալ ։ Ապա թէ ոչ ծնաւ զԱստուած կոյսն [եւ] ոչ բազում զարմանաւեաց արժանի է, որ առանց ամռանութեան ծնաւ, զի բազում եւ/այլ կանայք պաղպաքեր եղեն արդարոց յաշխարհ։ Ապա թէ մարդարէիցն լեզուք զանձառ խորհուրդն յառաջադոյն փող հարեալ գոչեն. Ահաւասիկ կոյս յլասցի եւ ծնցի որդի եւ կոչեսցեն զանուն նորա Եմմանուէլ, զոր թարգմանեաց Գաբրիէլ, ասէ. բնդ մեզ Աստուած, արդընդէր վասն ծննդեանն խոնարհման, զիառոս ծնելոյն շուրջ յապաւեն։ Դարձեալ ընդդէմ գնեն զայս. Ամենայն ծնունդ համատոհմակ է ծնելոյն, զի եթէ մարդ է զոր ծնաւն, ապա յայտ է եթէ մարդ է որ ծնաւն. Զայտ բարուք ասացէք, այսպիսիք. նա՞ յայնժամ համատոհմակ ծնանի որ երկնեայն, երբ ըստ բուսայ բարուց ծննդեանն ծնունդն երեւեսցի, իսկ բուսայ բարուց ծննդեան սկիզբն խառնակութիւն ամրւանութեանն է, քանզի խառնակութիւն յառաջադոյն լինի քան զապահանութիւնն, իսկ ուր թշնամանացս այսոցիկ բնաւ եւ ոչ զմտաւ ածելով՝ անդ ամենեւին ժամանակ (չ)երեւի, այլ յանկարծակի համառաւատ որ ի վեր իսկ է քան զառել՝ մեծաքանչ զարմանալիքն, իսկ ուր ի վեր է քան զրոյս բարուցն, անդ ծնունդն ինքն Աստուած։ Արդ խոստովանիմը այսուհետեւ եթէ նա ինքն է որ զաշխարհ արար եւ զաւրէնան եղ եւ ի մարդարէս շնչեաց եւ ի կատարածի մարմացաւ եւ զառաքեալան ի փրկութիւն հեթանոսաց եւ ժողովրդոց որսացաւ։

253 Ρ **κυρρόφηγος**: — 255 ΡΕ **φρειωλήν** = τὰ καλῶς γρα-
φέται; — 262 ΡΕ “**ξιδιαστοχίμακην**, τη **ζηλεῖθη**, οδιλιακή **φωρη-**
τηνη” 275 Ιερά 278 = ὄμοφυλος: — 264 **ωυροφύνη** ληφθε-
πονηθή, Λανδ, 42 111: — 266 “**ηρ απαλήγ** αινιλεύπο-
θεών **δινωτήν**”, Β. **Φωμῆν** ή ἀρθροος: — 267 **ψηληρέρε-**
τηκήν = ἐκαροποδόησας: — 269 **φιητής** **ξιρρέωλη** **φανέτης** =
βιοώντις: — 270 Ιερά **ωαγή**, Ιερά, 14: — 272 ΗΡ **ωτόθης**. Α,
23: — 273—274 **δινελγήν** = τῆς τεκούσης: — 274 **γυνεργή**
Ιαψωτικήν = περιοπτονούσι: — 275 **αικιναψήν δινοινητή** —
δινελγήν = πάν τὸ τικτούμενον ὄμοφυλον ἵπτάρχει τῇ
τικτούσῃ: — 176 **ηρ δινωτήν** = η τεκούσα: — 277 Β.
αικιαψήν δι τεχθείς: — 277 “**αιγνηψικήν**, **ηρηψακήν** =
ὦ οὔτοι: — 279 Ρ ηρήψην **ωψή**, Ε ηρήψην **ωψή**, ηρήψην
ηρήψην”. Β. ή ὠδίνοντας: — 279 **ηρρη** = ὅταν: —
279 ΡΕ “**θεινητεωιρήν**” = κατὺ φύσιν: — 280 **μπιτωη-**
ρωπηγ δινηγκεών αιρηψην = φυσικοῦ δὲ τόνου τὸ προοι-
μαν φυσιοῦ: — 283—286 “**ηθή πιρ** — **φωριλανηψηκήν**”
= ἐνθάδε δὲ τῆς ὑβρεως ταιτης, οὐδὲ ἔννοια, ἀλλὰ ἐσχε-
διασθη ὑπὲρ λόγον τὸ θάυμα: — 285—286 “**ηρ βιφρ**
ηθή έηη μηηηδη ιερός, ΡΕ “**ηρ βιφρηνην έηη**” ορ βιλασιν
ζηνηθή: — 287 ΡΕ **ηθή ηρ βιφρ έηη** = δόνον: —
293 **ψηλωρήχ** = θολεόσει:

խոհերական խաթէութեան հեղեղազուրց անտի .
զ [ընդ]աստուածամարտ հերեսիութիւնս խոսոր-
մանցն ասեմ, զԱրեայ մոլեգնութիւնսն ասեմ, որ
ի մէջ մատուցեալ ի մէջ անբաժին Խրորդու-
թեանն բաժինս արկանեն, զէւնոմեայ ժպրհու-
թիւնն ասեմ, որ չափէ շուրջ գիտութեամբ զան-
բաւ բնութիւնն, զՄակեդոնինի կատաղութիւնն՝ որ
քակէ յաստուածութենէ անտի զանքակ բղիսումն
հոգւոյ, եւ զնորակերտ(ա), զնորաձայն զայս տուեմ,
զնոր [բնդունայն] հայհոյութիւնսն (Հրէութեան),
որք [բազմապատիկ հայհոյութիւն հրէութեան
խորհրդովք,] բազմապատիկ անցանեն զանցանեն
զնոցա հայհոյութեամբն, զի նորա զորդին անտր-
գեալ զանան զարմատ շառաւեղին, սոքա քան
զծշմարիտն որ է, միւս եւս այլ ի ներքս մատուցա-
նեն, թշնամանեալ նշկահեն իբրեւ զբազմածին
զանարատ բնութիւնն: Արդ մեք եկայք ասասցուք
Պաւլոսիւ հանդերձ. Քրիստոս է խաղաղութիւն
մեր, որ արար զերկոսին մի, եւ զհրեայս եւ զհե-
թանոսս ի մի նոր մարդ ստեղծ միաբանեաց հա-
ւանեցոյց զարութեամբն, այն որ մեկնեալ էին
ի միմեանց գործովք զնացիւքն իւրեանց: Արդ
սոսկասցին ի գատապարտութենէ անտի, որ զնո-
րաձայն ամպարշտութիւնն ի ներքս արկանեն, զի
եթէ որ այլոց պատառմանցն ի միաբանութիւն
հաւանութեան եղեւ արարիչ, եւ որ հաւանեցոյց
եւ միաբանեաց՝ ինքն յերկուս բաժանեալ գտա-
նիցի, ըստ նոցա բանիցն ասացեալ:

ԺԴ. Բայց արդ այսուհետեւ զերիայնութիւն
ըստից թողեալ՝ ի համառաւտ անդր եկեսցուք
ուղղութեան հրամանին։ Եթէ ոք կամեսցի գիտել
ճշմարտութեամբ թէ սա ինքն է մի եւ միայն որ-
դին, որ յառաջ քան զԱբրահամն էր, եւ ի կա-
տարած (ի ի չափ) հաս (բատ) մարմնոյն հասակաւ
— զի կայ միշտ յաստուածութեան անդ կատա-

բեալ — հարցցէ յՊաւողոս, եւ նա որոտայցէ զաստուածպաշտութիւնն, ցուցեալ զի Աստուած 330
էր (ի) յաւիտենից եւ եկն ի Հրէից մարմնով. զի վասն Հերբայեցոցն ասաց, զիերեւուրացոց եւ զաստուածամարտոց ազգն, զօր [օ] յարգէրն լասն արմատոյն՝ զԱբրահամն եւ զդաւակն, որ է Տէր Յիսուս Քրիստոս. զի այսպէս ասէ. Որոց, ասէ, որդեւ գրութիւնն, [էր] ինքն Աստուած գոչէր ի բերանոյ մարգարէիցն. Որդի իմ անդրանիկ Խօսայէլ, եւ փառքն՝ զի անչափ փառս շահէ զանդիտելոցն՝ մի դմով արկեալ [էր] զաքանչելիսն, զկտակիարանս ասէ, որ առ Աբրահամն էին՝ զբազմութեան զաւը հնութիւնն յերաշխեալ, զաւըինագրութիւնն ասէ, որ ի լերինն մատամբն Աստուծոյ գրեալ էր, եւ զաւետինն ասէ՝ զերկրին Պաղեստինեայ եւ ի զաւակէ անտի ասէ Աբրահամու աւրհնե[ա]լ զամնայն հեթանոսս, ուստի հարըն՝ ոյք ի մոլորութեան գիշերի[ն] ծագեցին իբրեւ լրւաւորք հաւատովք, ուստի եւ Քրիստոսն [է ըստ մարմնոյ զի յայտնեսցէ զծնունդն]: Եւ ոչ եթէ կացոյց այսուհետեւ Պաւոլս զբանն. զի ոչ եթէ յորմէ հետէ ծնունդն Մարեմնց է, յայնմէ հետէ (է) սկիզբն 345
անոկզբականին գոյութեան, այլ ած թափեաց վաղվաղակի եւ ասէ. Ըստ մարմնոյն՝ (զի յայտնեացէ եթէ ըստ) յայտնութեան, այլ ոչ եթէ ըստ աստուածութեանն՝ ծնունդն: Արդ ովէ է այս. ինքն Քրիստոս, որ ի կուսէ անտի ծնաւ, որում այբբ. եղեն բաւական, զօր ինքն միայն գիտէ, որ ի մուր անդ բագմեցաւ, որ ի ժամանակի ըստ մարմնոյ աշեաց, որ մինչ ի սոտրինս երկրի էջ, որ զամենայն անցս մարմնոյ համբեր, զի հաւատարիմ արացէ եթէ ճշմարտութեամբ եկն եղեւ մարմին, ոչ եթէ այլ ոմն է քան զայն որ էջն, այլ նա ինքն է որ էջն եւ որ ելն, զի ոչ եթէ ել նախ, այլ էջ, իբր ոչ եթէ ուրուք ձեռամբ ինչ յառաջ ածելով է Աստուած, քաւ լիցի, այլ վասն գթութեան 350

ποιθωράρι, “ψωριτή μήνει, ο πρώτη θεατής μεσοπολιθικού πολιτισμού είναι η γένος από την Εγγύδη Σινά, Β. Η μητέρα της κατασκευασμένη στην Καρπαθία, — 329 έργο τέλειων — 332 ΡΕ “ζητερβεντο-ρωγή”, ζεύξινοι ήρη βαπτισμένη. Τριτοπολιθικού ιερού ήρη, έχει 54, μερινόνικη ψωριτή σειράνην τού άγαριστου και θεομάχουν έθνος διά την οίκαν τὸν Ἀριστούν καὶ τὸ οπέραν τὸν δεσποτήν Καροτού: — 336 ΡΕ “Χοκέη, η πηγής της: — 338 ρωνική στηρίγμα? — ἀμετρού γάρ προσοδένες δόσαν τοῖς τροφορούν μέροις τὰ ἐπάλληλα θαύματα: — 339 ζητωκαριωτικούς ωκεῖς, Ζ. Φωτιάν Σ. ο ο φ. θ., θ. 4. ρωαρ καὶ αἰδιαθήκαι: — 341 ορ απ. — Ιερωτικωταλ, αἱ πρόστοις Α. τὸ πλῆθος καὶ τὴν εὐλογίαν παρεγγυόσσαι: — 341 “ψωριτήν αρχηρού θειούν, Ιησοῦν θωράκωταλ Σ. ο ο φ. θ., θ. 4. “αιρέτην αρχηρού θειούν, Ιησοῦν ψωριτήν ήρη ρεκρή καὶ ἡ ρομποθεία: — 344 Ρ έτι ή ψωτική Καρωτικού: — 347 [ ] ζητητήν φυτό, φυτό ήρη φυτωρικής φύτης ήρη φυτρή ήρη προτούτην, ποτη 152: — 359 “ζωμητρετές” ζωγρή. Ιηντρούζ ζεύξινης “ζωμητρετές” ψηφιωτικού αινηρηράτην, Ι. φ. Β., έχ 15, “ζη ψηφιωτικού ιηνητρετές ζωμητρετές αινηρηράτην, Ανηρ, Ψ., έχ 63, “ζηρ ζωμητρετές αινηρηράτετές ζωμητρετές αινηρηράτην, Ανηρ, έχ 115, έτι ίκαρ ίκαρ θεωρητικού ζωμητρετές ζωμητρετές αινηρηράτην, Ι. ο ο ήρη, έχ 4. Φιτσιτού, έχ 304, “ζωμητρετές θω φωνής ήρη φωνής αινηρηράτην, Ι. ο ο ήρη, έχ 4. Φιτσιτού, έχ 359, 360: — 360 Ρ ζημητρετού θειού ήρη Ε. “δζημητρετού θειού (= κατά άλληνεαν) ήρη ήρη, έτι ιηνηφοινικής: — 361 Ι. φ. ι. Ψ., 10: — 363 “ζωνιαρ ιηδετηρηφ. ήρη = ἐπι προκοπής: — 364 ΡΕ ζητωτού θειού:

365 իւրոյ եկն եւ եղեւ մարդ, զի այսուիկ իսկ էաք մեք կարաւատ: Արդ մի յինէն ուսանիր զայդ կամ յայլմէ ումեքէ, այլ ի Պաւղոսէ, որ ի հաւրէ յայտնութեամբ ուսաւ զորդի եւ ասէ: Այլ յարժամ՝ հաճոյ թուեցաւ Աստուծոյ, որ ընարեաց զի ի միջոյ մարդ իմց եւ կոչեաց զիսի ձեռն շնորհաց իւրոց յայտնել զորդին իւր յիս: Նա ուսուցէ քեզ ճշմարտի ու է Յիսուս Քրիստոս: զի ինքն աղաղիէ եւ ասէ: Ուստի Քրիստոսն է ըստ մորմնոյ, որ է ի վերայ ամենայնի Աստուծած աւրհեալ յաւիտանոս: Զինչպիսի սպրդութիւնս հայհյութեան [մարդկան] ոչ քակեն Պաւղոսի բանքն բամբասաւէր մարդկան: Ասաց զնա բայ: Քրիստոս՝ զի յայտ արացէ եթէ ճշմարտի եղեւ մարդ, ասաց զնա ի Հրեից ըստ մարմնոյ՝ զի յայտ արացէ զի ոչ եթէ յորմէհետէ մարմնացաւ, յայնմհետէ միայն է, ասաց զնմանէ թէ է[ր]: զի անսկիզըն երեւեցուցեալ որոտացէ Պաւղոս, ասաց զնա ի վերայ ամենայնի՝ զի արարածոց ամենայնի տէր զնա քարոցեցէ, ասաց զնա Աստուծած՝ զի մի [որք] վասն չարշարանացն եւ կերպարանացն շմորեալ զանմահական նորա ուրացուք զբնութիւն, ասաց զնա աւրհնեալ՝ զի իւրեւ ամենակալի երկիր պագցուք նմա եւ ոչ իւրեւ զծառայակից մեր բամբասեցուք, ասաց զնա յաւիտեանո՞ զի յայտ արացէ թէ որ (զայսոսի) բանիւ արար, միշտ մշտնշենաւոր ի մէջ նոցա իւրեւ Աստուծած փառաւորի:

ՓԵ. Արդ ունիմք զբիստոս որ [էրն] Եւ Աստուծած է եւ աւրհնեալ է. նմա երկիր պագցուք եւ ասացուք ցայլանդական յայտնապէս: Եթէ ոք զհոդի Քրիստոսի ոչ ունի, սա չէ նորա, զի մեք զմիտոն Քրիստոսի ունիմք, քանզի եւ ակն ունիմք գալստեան երեւելոյ փառաց մեծին Աստուծոյ եւ Քրիչին Յիսուսի Քրիստոսի, որ հատուցանէ բարեպաշտիցն զյաղթութեան փառաց պարզեւս եւ Ժխտողացն անհնապանդիցն (Ղ) ժպրհութեան պատիժու: Եւ զայս ամենայն զի գրեցաք առ սէր ձեր

368 Գաղատ. Ա, 15: — 373 Հառվմ: Թ, 5: — 375 սպրդութիւն — օսխօգանի: — 384 ՊԵ քարոզեսցուք: — 385 Պ շմորեալ Ե աստուծ նախ “լմորեալ”, յետոյ ուղղուած ըստ ձեռագրին “լմորեալ”, Քիրք թղթոց, էջ 574, ես սակայն առիթ ունեցաց 15 Փետր. 1914 անձամբ թէրթելու Անտոննանց թանկազին ձեռագրը, ուր, թղ. 5ա, յայտնի ու որոշ տառերով գրուած է “լմորեալ”: ամէն պարագայի տակ ուղղի է “լմորեալ”, հմտու զի օր յունաւն առաւ ձինն ըստ նիւքն Քարիցին, բեթերցեալ զմարդամանեալուն ըստ Հերացիուց բանից բարեպայի լուրինուն, Կիւրել թ, Մեկն, Արարածոյ, Չեռ. Մատենադարանիս, թիւ 231, թղ. 1ա (Թ, ոռնեան, Հաստինի ընթերը: Ա, էջ 298), եւ ներգործական ձեւը բարերարդարդ կարի իսկ յոյժ Անդրեյոց յադութեան անդամնուն, անդ, 1ա: — 385 ՊԵ զանսատակման, Բ կը ծանօթարէ “այսպէս ի ձեռագրին, ընթերցի պատուհան”, որ սակայն չի համաձայնիր յոյն բնագրին, պէտք է հետեւելով վերջուու սրբազնել եւ կարդալ սպանման: — ոյն ձր անձ թօռ ածու վնօտ, այսպէս նաև ասորին ԽՃառածոյ, Լառ թ, էջ 114: — 390 զայսորիկ — տօնուց: — 394 ցայլանդական — եւզօծնու, հմտու չէ, ասէ, պարտ կոստիկ լուսնութուն, Ա ակեք, Մեկն. Մաթ. Ա, էջ 663: — ով յազ ծը անաւուն: — 396 Հառվմ: Բ, 9: — 401 ՊԵ պի այս ամենայն ուղղեցի, տես WZKM. 1913, էջ 422, տարբեր յոյն բնագրէն, զոր այսպէս կը թարդ-

այդը, զի լու եղեւ մեզ եթէ արը սմանկք ժանտախաւագ ցնորախաւագ անկան [ի] յաշխարհ այդը եւ կամին ժանդատուտ իմն գրովք, հակառակութեամբ, ստարան ստախորհուրդ գիտութեամբ խոտորել զպարզամտութիւն, զանպամոյք, զանմեքենայ, զուղղափառ գեղն հաւատոցն: Բայց ես զերանելոյն Պաւղոսի զառաքելցն դարձեալ ասեմձեղ Զգոյշ լինինիք գուցէ իցէ ոք, որ զենդ կապուտ կողովուտ թողացու ճարտարմտութեան բանիք եւ ընդունայն խարէութեամբ վարդապետութեան ընդունայնախորհուրդն մարդկան եւ ոչ ըստ վարդապետութեանն Քրիստոսի. զի հիմն սրբութեան հաւատոց այլ ինչ ոք ոչ կարէ դնել, քան զայն որ եղեալն է, այսինքն է Յիսուս Քրիստոս: Արդ կացէք հաստատուն ի մի հոդի եւ ի մի անձն սահատակակիցք եղեալ հաւատովք աւետարանիս եւ մի խրտուցեալք ընդուլուստունիցիք մի միմիք ի շարեաց թշնամույն եւ մի ի նորով եւ ի կորուստ մատնիջիք ընդ Կեսարորեայ եւ ընդ Թէսոդորեայ, որ վարդապետն լեալ էր նորա եւ որ զշար բոյսն երեւեցցյաց՝ [եւ] զարաբանն նորածայնու, որ անցուցին զանցուցին ըստ ուրացութիւն հրեւութեան եւ ըստ հերեսիութիւն առաջին արիանոսացն եւ այլոցն, որ խոտորեցան ի փառացն սրբութեանէ եւ յուղին հաւատոց (եւ) նզոլիցցան նոքա յամենայն ժողովուց եւ այրեցան որ վասի խորհրդոց գիրքն էին նոցա յանդիման ամենայն ժողովուցոց: Յարմէ եւ գուք պահէսջիք զանձինս եւ զնոյն գործ գործենիք, զոր սուրբ ժողովք եպիսկոպոսացն գործեցին, եւ մի ոք զառաժամանակեայ ամաւթն ամաւթն ամաւթն համարեալ՝ զյաւիտենից ամաւթն ժառանգութեան ժառանգութեան գալստեան եւ ընդ նոսա դատապարտեալ ի դժոխս կործանեցի: Այլ պահէսջիք գուք զվարդապետութիւն, զոր ընկալեալ ի հարցն սրբոց, որ

մանէ Զամշէ ան “Զայսոսիկ կարգեցաք առ սէրդ ձեր շարժեալ ի թղթոյ ձերմէ՝ զոր առ մեզ յիցցիք, եւ յայտ արարիք՝ թէ ոմանք ի ժանտաքեր եւ ի յաղճատարան մարդկանէ գիմեալ են յաշխարհ ձեր, գուն գործելով թիւր գրուածովք մնորանուն գիտութեան լեզարջիւ զպացը եւ զաստակ տեսութիւն ուղիղ հաւատոց: Պատմ. Հայոց Ա, էջ 528: — 402—403 ժանդաւաւը ցնորախաւագ գործուուցուն անթըզուու: — 404 ՊԵ “ժանդաւաւուն”, ուղղեցի WZKM., անդ = ծակ ու ջամապատու: — 405 ՊԵ “ստարան խստակարգութիւն”, WZKM., անդ = տից պահանջանման անթըզուու: — 406 Յ. չունի “զպարզամտութիւնն”, Ա 406 “զանմապամուն” = ձլուոն, զանմեքենայ = ձլացցներուու: — 407 ՊԵ “հաւատայնն”, անդ = 408 Պ առաքելոյն: — 409 Կ Դ. Բ, 8: — 412 ՊԵ “ընդունայն խորհուրդն”, ուղղեցի WZKM., անդ: — 414 ՊԵ հաւատոց: — 418 Հմտու զիարդ ոչ զպարզականի բերցինն, Ուկեք, Մեկն. Մաթ. Ա, էջ 506: “բերցին իմն ի նմանէն”, անդ, էջ 547 եւ այլն: — 419 ՊԵ թշնամոյն: — 420 Պ մոսոնիչիք: — 422 Պ “արարան նորածայնն”, Ե “չարարան նորածայնն”, ուղղեցի WZKM., անդ, էջ 423: — 424 “արիանոսացննէն ետքերը Պ ունի սէր մարթնեանց, իսկ Ե թեանին եւ Մարեթնեացը ծանօթութեամբ: — 426 Պ “արարան նորածայնն”, իսկ վերցիր, տող 296, յոյնին հետեւելով գուրս ձկեցի “Մաթեայ”, Մարաթովայն անիմաստ ձեւերը, նոյնպէս կ’արտաքսեմ այս բարգրէն երկու անձանտարան միշեւ որ գոյացն յայտապահ անձանտ հականաչափ նման է հայր. հմտու Զամշէ Զամշէ ան:

ի Նեկիա սիւնհոգոսն էր ժողովայն՝ [եւ] զուղիլ
(եւ զ)առըք փառս հաւատոցն հաստատեցին, եւ
զօր վարդապետութիւն սուրբքն երանելիք բասի-
լիոս եւ Գրիգորիս եւ որ միանգամ նման են նոյա,
որ սրբութեամբ եւ հաւանութեամբ (զ)առըք հա-
ւատս ի կեանս իւրեանց հաստատեցին, որոց ա-
նուանքն գրեալ են ի դպրութեան կենաց:

Ողջ լեռուք ի տէր եւ շնորհեալ լեջիք մեզ՝
աստուածաւէր եղբարք:

Հ. ԱՐԻՍՏԱԿԵՄ ՎԵՐԴԱՆԵԱՆ

ՄԻԴԱՍ ԹԱԽՈՅԵՑԻՑ

Ծատ անդամ խօսուած է Մինաս Թողիսա-
թեցւց անձին եւ գրութեանց վրայ թէ Ուսում-
նաթերթիս մէջ եւ թէ այլուր: Բայց անոր
կենսագրութիւնը կը կարօտի դեռ լուսաբանու-
թեան եւ գրական աշխատութիւնք պէտք են
խնամով ի մի ամիսովուիլ: ‘Սոր փորձ մը կ’ու-
զեմ փորձել:

Մինասի ծննդավայրը եղած է Եւգոկիա,
միջին դարու մէջ Թոփիսթ անուանուած, այն որ
Ճ.Զ—Ճ.Ը դարերուն որրասնն եղաւ կարգ մը
երգիչներուն եւ յաճախ ներբողուեցաւ տարա-
գիր որդիներէն կարօտայից:

Յովհաննէս կը կոչուէր իւր հայրը եւ լաւ սիմաթ իւր մայրը (Յիշատ., թ. 5): 'Ծնունդն կ'ինայ 1510 ին, ինչպէս ինքնին կ'ակնարկէ 1565 ին, Փետրուարին, իւր տարիքը Նշանակելով 55 ամեայ (Յիշատ., թ. 2, հմմտ. եւ թ. 3-4):

Իւր կենաց առաջին երեսնամեակը անցուց հայրենիքի մէջ ի լուսութեան: «Կատելով որ անիկա ինք զինք իւր առաջին տեսութեան 1544ին «դպիր-նօտար», կը ներկայացնէ մզի (Յիշատ., թ. 1), կազմարարութեան արուեստին հմուտ, կրնանք ենթադրել, թէ այս երեսնամեայ շրջանին կատարեց նա թոխաթի մէջ ուսման ընթացք մը, երբ հմտացաւ գրչութեան արուեստին եւ յարակից ձիւղերուն՝ մանրանկարչութեան եւ կազմարարութեան: Այս երեք արուեստներու մէջ ապա նշանաւոր հանդիսացաւ: Այս իմաստով համեստով է իւր յորդոր-

443 Πατρικεσ την μηνην ηλιογραφη πασαν την συν
ημιν αδελφοτητα εγω τε και οι συν έμοι προσαγορεύομεν.
Ζωη την ήτη φερόμενη δάσιοθ θεωρηκαντες "αρκεωτην ιωαν
Στην 435:

շանքն՝ դպիր, ինչպէս ինքն ալ յայտնապէս կը
բացատրէ համազօր նօտար բառով։ Յամենայն
դէպս անձիշդ է երբ ժամանակակից մը զինքը
իր 1551ին Օլախաց երկրի հայերու վրայ
յօրինած ՈՂբէն խորագրին մէջ “Մինաս սար-
կաւագ Թողարաթցին, կը կոչւ։ Մինաս մինչեւ
խոր ծերութիւն դպիր կամ նօտար մնաց։

Կամ հայրենիքին չքաւորութիւնն եւ կամ
կեանքի անապահովութիւնն պատճառ կ'ըլլան
իրեն առողջ հասակին 30 ամեայ սարադիր
ըլլալ, հայրենի տնէն (1539/40)՝ պանդիսու-
թեամբ օտար երկնքի տակ հայթայթելու աւուր
պարէնը (Յիշատ., թ. 2): Առաջին անգամ կը
պատահինք իրեն 1544ին կամենից, լեհահայոց
գաղթականութեան մէջ, ուր Սաղմօսարան մը
կը նորոգէ (Յիշատ., թ. 1): Կ'երեւայ թէ
ժամանակ մը վերջը անցած է ասկէ Սուչաւա
(Սէչով), ուր — ինչպէս կ'ըսէ, ականատես եղած
է 1551 Օգոստոս 16ին տեղւոյն չայոց դէմ
յարուցօւած հալածանաց, որուն պատմութիւնն
գրած է ողբախառն.

Զայս դառն աղետս աչք + ուեսի,

Այս Օլախաց փոքրիկ երկրի (Կամենից, էջ 27):

Բայց Թօնսաթեցւոյ տեւական բնակութիւնն
եղած է Լեմբերդ, ուր կը գտնենք զինքը 1563
Փետր. 5էն սկսեալ։ Այս թուին յօրինած է
չերիսայի գովքը, ուր կը գրէ իր մասին.

Բայց այս ղարիպը թօփաթցի,
Մինաս անուն մեղաց գերի.
Եկի անկայ Լովաց երկրի,
Կարօս մնացի ես հերիսի:

Հոս ի Լեմբերդ իւր բնակութիւնն ունէր
Հաճկատարի վանքը՝ Կնջման Ս. Աստուածածնի
Եղեղյան, որ մի եւ նոյն ժամանակ Արքեպիս-
կոպոսարանն էր, ուր Նօտարութեան պաշտօնը
կը վարէր, անդադար յարաբերութեան մէջ
ժողովրդեան հետ: Զայս կ'ակնարիկ թ: 2 Յի-
շատակարանին մէջ, երբ կը գրէ թէ “մեր բնա-
կութիւնս երթ եւ եկ էր բազմացյ: Իւր նօ-
տարական արձանագրութիւնները պահուած են
մեր Մատենադարանի թ: 441, 446 եւ 452
ձեռագիրներու մէջ (տես վարր):

Գրիգոր Վարագեցին էր այս ատեն Աբմ-
բերդի Հայոց արքեպիսկոպոսը, որուն հետ
մտերմական յարաբերութեան մէջ էր Մինաս
իրեւ քարտուղար եւ յաճախ սեղանակից:
Առանձին յարգանքով կը յիշէ զնոքը իւր
չերիսայի գովքին մէջ,